

AGATA ŁYSAKOWSKA-TRZOSS

KARTOTEKI UBOGICH.
MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA BAZY BENEFICJENTÓW
TOWARZYSTWA DOBROCZYNNOŚCI DAM POLSKICH
W POZNANIU
W BADANIACH IŁOŚCIOWYCH
NAD UBOGIMI MIESZKAŃCAMI POZNANIA

Abstrakt. Artykuł przedstawia charakterystykę internetowej bazy danych opartej na tzw. kartotekach ubogich – dwóch zespołach dokumentów zawierających informacje o osobach ubiegających się o wsparcie Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu w XIX wieku, głównie w latach 1845–1853. Źródła te, przechowywane w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk, stanowią unikatowe świadectwo życia najuboższych warstw społecznych w okresie zaborów. Baza gromadzi dane m.in. o imionach i nazwiskach petentów, ich adresach, stanie cywilnym, sytuacji rodzinnej oraz formach udzielonej pomocy. Opracowane informacje pozwalają zarówno na prowadzenie badań ilościowych (np. analiza rozkładu terytorialnego, płciowego czy zawodowego beneficjentów), jak i jakościowych (analiza kontekstu społecznego i form wsparcia). W artykule zaprezentowano także przykłady analiz opartych na tych danych, w tym przygotowanie diagramu Venna obrazującego współwystępowanie różnych typów pomocy. Ze względu na walory poznawcze i wyjątkowy charakter materiału źródłowego baza może być wykorzystana w badaniach z zakresu historii społecznej, historii dobroczynności, historii mentalności, gospodarki i medycyny XIX wieku.

Słowa kluczowe: ubodzy; XIX wiek; baza danych; Poznań; zabór pruski; dobroczynność; Towarzystwo Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu

Dr Agata ŁYSAKOWSKA-TRZOSS – Polska Akademia Nauk, Instytut Historii im. T. Manteuffla;
adres do korespondencji: Rynek Starego Miasta 29/31, 00-292 Warszawa; e-mail:
alysakowska@ihpan.edu.pl; ORCID: 0000-0001-8065-5645.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa –
Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

RECORDS OF THE POOR:
POSSIBILITIES FOR USING THE DATABASE OF BENEFICIARIES
OF THE POLISH LADIES' CHARITABLE SOCIETY IN POZNAŃ
IN RESEARCH ON THE CITY'S IMPOVERISHED RESIDENTS

Abstract. The article presents an overview of an online database based on the “poverty files”, two sets of 19th-century documents concerning individuals who applied for aid from the Polish Ladies' Charitable Society in Poznań, mainly between 1845 and 1853. Preserved in the Kórnik Library of the Polish Academy of Sciences, these sources provide rare insight into the lives of the poorest social strata during the Partitions. The database records names, addresses, marital status, family circumstances, and types of aid received, enabling both quantitative and qualitative research. The article presents sample analyses using these data, including a Venn diagram. Due to the unique nature and scholarly value of the material, the database serves as a significant resource for research in social history, the history of charity, history of mentality and 19th-century economic and medical history.

Keywords: the poor; 19th century; database; Poznań; Prussian Partition; charity; Polish Ladies' Charitable Society in Poznań

Dla badań nad ubogimi mieszkańcami miast w XIX wieku niezwykle interesującym źródłem są kartoteki ubogich – dokumenty Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu, działającego na przełomie lat 40. i 50. XIX wieku, zgromadzone w zbiorach Biblioteki Kórnickiej PAN, z których dane w 2024 r. zostały udostępnione w formie internetowej bazy¹. Rozwiązania tego typu są coraz popularniejsze – pozwalają one na prowadzenie nie tylko badań genealogicznych, lecz także na prace z zakresu historii demografii, gospodarki, migracji itp.² European Historical Population Samples Network na swojej stronie internetowej informuje o 32 bazach danych związanych z badaniami historycznych populacji³. Dane udostępnione w Internecie mogą być wykorzystywane również w badaniach ilościowych, a ich dostępność online zwiększa zasięg, umożliwiając dostęp badaczom z różnych ośrodków naukowych.

¹ Baza powstała w ramach realizacji grantu PRELUDIUM-19 Narodowego Centrum Nauki „Ubodzy miasta Poznania w kartotekach Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu 1845-1853” (nr 2020/37/N/HS3/01858) pod adresem www.kartotekiubogich.pl.

² Arkadiusz Borek, „Baza danych jako forma edycji wykazów święceń duchowieństwa”, *Roczniki Humanistyczne* 64, z. 2 (2016): 59-88; Gary J. Hunter, Ian P. Williamson, „The Development of a Historical Digital Cadastral Database”, *International Journal of Geographical Information Systems* 4, nr 2 (1990): 169-79. Warto także wspomnieć o bazie danych Historycznej Ludności Poznania stworzonej przez zespół Grażyny Liczbińskiej. Wyniki badań na podstawie zebranych danych opublikowano m.in. w artykule: Grażyna Liczbińska, „Czy śmierć ojca wpływała na moment ślubu jego potomstwa? Badania pilotażowe XIX-wiecznego Poznania”, *Roczniki Humanistyczne* 73, nr 2 (2025): 35-48.

³ Stan na 30 kwietnia 2025 r.

Celem artykułu jest przedstawienie charakterystyki udostępnionej bazy, opisanie metody jej przygotowania, a także zaprezentowanie wstępnych wyników badań ilościowych uzyskanych na jej podstawie z wykorzystaniem metod cyfrowych. Rezultaty te obrazują możliwości wykorzystania zebranych danych do badań nad grupą osób ubogich, starających się o pomoc Towarzystwa.

TWÓRCZYNI KARTOTEK ORAZ CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDŁA

Zachowane w zbiorach Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk dokumenty to składająca się z dwudziestu dwóch teczek *Kartoteka (alfabetyczna) podopiecznych Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu z notatkami Celestyny Działyńskiej o zapomogach* oraz *Kartoteka podopiecznych Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu według obwodów*⁴. Twórczyni kartotek – Celestyna z Zamoyskich Działyńska – etos pracy na rzecz najbardziej potrzebujących wyniosła z domu rodzinnego⁵. Jej matką była Zofia Zamoyska, współzałożycielka Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności. Celestyna w 1825 r. poślubiła Tytusa Działyńskiego, decydując się w ten sposób na emigrację do zaboru pruskiego, gdzie majątki posiadał jej mąż. Jednak do realizacji swoich dobroczynnych ideałów w Poznaniu Działyńska mogła przystąpić dopiero w latach 40. XIX wieku, gdy rodzina powróciła do swoich dóbr w Wielkopolsce – za udział w powstaniu listopadowym na majątek Działyńskiego nałożono sekwestr, w związku z czym rodzina przebywała kolejno w Krakowie, w Wysocku, Zarzeczcu oraz w majątku Celestyny w Oleszycach. To tam Działyńska pierwszy raz mogła skupić się pomaganiu najuboższym i wdrażać rozwiązania, które sama

⁴ Biblioteka Kórnicka PAN (dalej cyt. BK), *Kartoteka (alfabetyczna) podopiecznych Tow. Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu z notatkami Celestyny Działyńskiej o zapomogach*, BK 7508/1–22, *Kartoteka podopiecznych Tow. Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu według obwodów*, BK 7507.

⁵ Więcej na temat kobiecych motywacji i działalności dobroczynnej polskich arystokratek w XIX wieku, zob. np. Maria Korybut-Marciniak, „Wileńskie damy dobroczynne w pierwszych dekadach XIX wieku – motywacje, działania, postawy”, w *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiety” Polki w realiach epoki*, t. 1, red. Maria Korybut-Marciniak, Marta Zbrzeźniak (Łódź–Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego–Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2014), 39–56; Monika Piotrowska-Marchewa, „Refleksje wokół kobiecej działalności dobroczynnej na ziemiach polskich w XIX wieku. Próba analizy pokoleniowej”, w *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 2, red. Małgorzata Przeniosło, Marek Przeniosło (Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 2010), 25–52; Elżbieta Mazur, „Ku aktywności w życiu publicznym – kobiety w organizacjach dobroczynnych”, w *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki: samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich do 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 1, red. Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarz (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2007), 379–88.

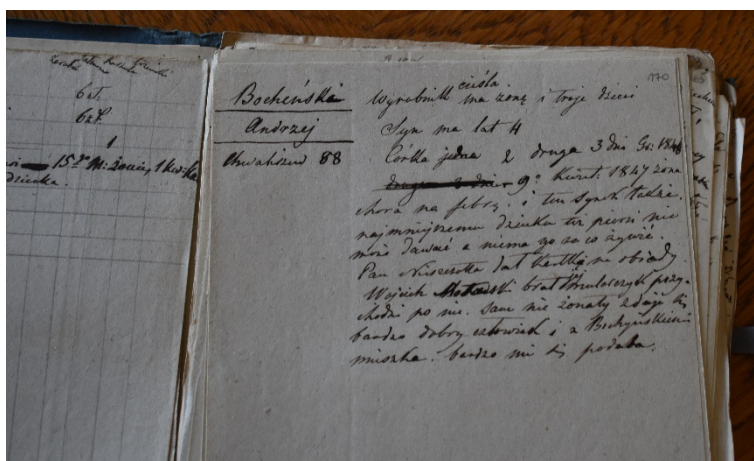
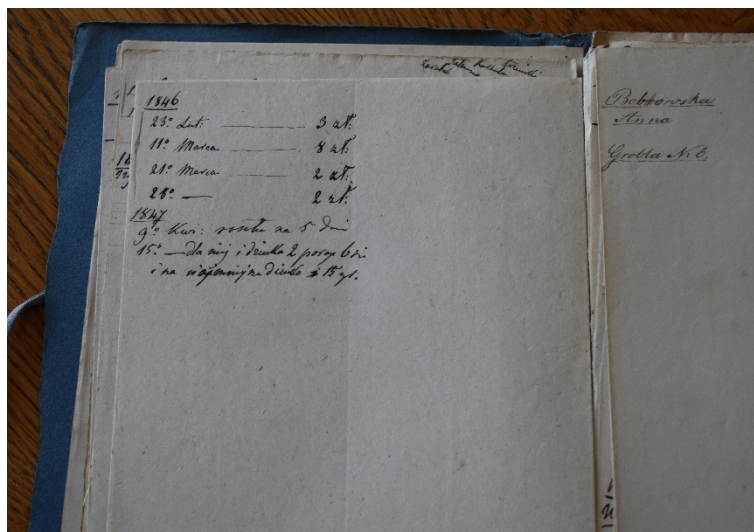
znała z rodzinnego domu. To również tam aktywność społeczną matki mogła obserwować Jadwiga Zamoyska, która pisała o prowadzeniu przez Działyńską rejestru ubogich zwracających się z prośbą o wsparcie⁶. Obie kartoteki zawierają ponad 1600 zgłoszeń, a na ich kartach scharakteryzowano osoby starające się o pomoc Towarzystwa. Karty miały ujednoliconą strukturę; każda z nich zawierała informacje dotyczące imienia i nazwiska osoby ubiegającej się o pomoc, jej wieku, adresu zamieszkania (jeśli był znany), stanu rodziny, sytuacji życiowej oraz decyzji o przyznaniu (bądź nieprzyznaniu) pomocy, wraz z charakterystyką udzielonych świadczeń (pomoc pieniężna, dary żywnościowe, ubranie itp.). Choć zachowane opisy są obciążone perspektywą autorek – działaczek dobroczynnych, z Celestyną Działyńską na czele – mogą dziś stanowić interesujące źródło do badań nad życiem najuboższych mieszkańców Poznania w połowie XIX wieku.

Kartoteka alfabetyczna została podzielona na dwadzieścia jeden teczek odpowiadającym poszczególnym literom alfabetu – jest to układ nadany dokumentom przez ich twórczynię. Pod tą samą sygnaturą znajduje się takżeteczka z listami – prośbami o wsparcie. Natomiast kartoteka okręgów podzielona jest według okręgów, które zaproponowało Towarzystwo ku Wspieraniu Biednych i Ubogich. Do każdego okręgu, na czele którego stał przełożony oraz lekarz okręgowy, przyporządkowana była także działaczka Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich⁷. Zachowane teczki są w dobrym stanie, częściowo spaginowane. Należy podkreślić, że choć w katalogu bibliotecznym daty skrajne źródła obejmują lata 1845-1853, to w kartach znalazło się kilkanaście dokumentów wykraczających poza te daty (pochodzących z lat 60. czy 70.). Oznacza to, że kartoteki – choć ze zdecydowanie mniejszą częstotliwością – były uzupełniane przez Działyńską w trakcie pracy w Towarzystwie Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo, a po zakończeniu prac Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich, które funkcjonowało właśnie w latach 1845–1853.

Nie każda z kart zawiera komplet informacji. Tam, gdzie było to możliwe, w celu doprecyzowania imion, korzystałam z Bazy Systemu Indeksacji Archiwalnej i bazy Poznań Project. Podczas opracowywania danych do bazy zachowano oryginalne słownictwo występujące w kartotekach, w tym także formy żeńskie (np. *wyrobница*), stosowane w opisach przez Działyńską.

⁶ Jadwiga Zamoyska, *Wspomnienia*, red. Edyta Bątkiewicz-Szymanowska, Magdalena Biniś-Szkopek (Kórnik: Wydawnictwo FNCE, 2023), 50.

⁷ Więcej na temat podziału miasta na okręgi i działalności Towarzystwa ku Wspieraniu Ubogich i Biednych zob. Agata Łysakowska-Trzoss, „Organizacja pomocy medycznej dla najuboższych mieszkańców miast w pierwszej połowie XIX wieku na przykładzie Poznania”, *Medycyna Nowożytna* 31, z. 1 (2025): 60–4.



II. 1a i 1b. Karty Andrzeja Bocheńskiego

Transkrypcja karty Andrzeja Bocheńskiego⁸

recto:

Bocheński Andrzej
Chwaliszew[o] 88

Wyrobnik cieśla ma żonę i troje dzieci
Syn ma lat 4
Córka jedna 2 druga 3 dni Gr[udzień]: 1848
9 kwiet[nia] 1847 żona chora na febrę i ten synek także
najmniejszemu dziecku też piersi nie
może dawać i niema go za co żywić

⁸ Karta Andrzeja Bocheńskiego, BK PAN, sygn. BK 7508/2, k. 170.

Pan Nieszczotta dał kartkę na obiady.
Wojciech Motowski⁹ brat jej mularczyk przy-
chodzi po nie. Sam nie żonaty zdaje się
bardzo dobry człowiek i z Bocheńskimi
mieszka. bardzo mi się podoba

verso:

1846

23 lut[y] ————— 3 zł;

11 Marca ————— 8 zł;

21 Marca ————— 2 zł;

1847

9 Kwi[etnia]: rosołu na 5 dni

15 ————— dla niej i dziecka 2 porcje 6 dni

i na najmniejsze dziecko 15 gr.

Karty znajdujące się w kartotece okręgów najczęściej powielały informacje z kartotek alfabetycznych. Wynikało to ze struktury towarzystwa – książki okręgowe były przypisane do wolontariuszek („siostr”¹⁰), które bezpośrednio odwiedzały ubogich w ich domach. Księgi alfabetyczne uzupełniane były natomiast przez Celestynę Działyńską na podstawie zgłoszeń działaczek bądź też samych ubogich, którzy zwracali się bezpośrednio do hrabiny. Dlatego też w internetowej bazie osób ubiegających się o pomoc Towarzystwa w przeważającej mierze znalazły się informacje zawarte w kartotekach alfabetycznych.

TWORZENIE BAZY BENEFICJENTÓW

Zebranie informacji z kart miało dwa cele. Po pierwsze, powstać miała ogólnodostępna, internetowa baza beneficjentów Towarzystwa, która byłaby przydatnym narzędziem zarówno dla osób zawodowo zajmujących się historią, jak i dla jej pasjonatów. Po drugie, dane miały posłużyć do przeprowadzenia analizy ilościowej. Interesował mnie rozkład procentowy płci, miejsce zamieszkania, stan cywilny, struktura udzielonej pomocy przez Towarzystwo Dobroczynności Dam Polskich, zależności między najpopularniejszymi formami pomocy (które formy pomocy występują wspólnie), struktura zawodowa kobiet i mężczyzn

⁹ Właściwie – Wojciech Młotowski. Dzięki bazie Poznań Project udało się ustalić, że w 1836 r. Andrzej Bocheński poślubił Caterinę Młotowską. Pan młody miał wówczas 24 lata, panna młoda – 22.

¹⁰ Więcej na temat struktury Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu pisałam w artykule: Agata Łysakowska, „Działalność Poznańskiego Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich”, *Rocznik Leszczyński* 18 (2018): 83–90.

zgłaszających się po pomoc, a także korelacja pomiędzy formami pomocy, miejscem zamieszkania oraz płcią. Dlatego ostatecznie powstały dwa pliki w arkuszu kalkulacyjnym – jeden z nich, zawierający bardziej szczegółowe informacje, posłużył do obliczeń. Uwzględniono w nim takie informacje, jak: imię, nazwisko, płeć, stan cywilny, liczbę dzieci, informację, czy są dzieci nieletnie, zawód, informację na temat pomocy innych towarzystw, lata udzielania pomocy, forma pomocy oraz czy udzielona pomoc miała charakter jednorazowy czy stały.

Drugi plik posłużył jako podstawa do stworzenia bazy. Uwzględniono w nim: imię i nazwisko osoby zgłaszającej się po pomoc, płeć, stan cywilny, adres, zawód, sygnaturę akt (wraz z numerem karty, choć – jak wspomniano wcześniej – nie wszystkie karty zostały spaginowane), lata pomocy oraz otrzymaną pomoc. Baza wyposażona została w wygodną wyszukiwarkę, która poprzez filtrowanie poszczególnych parametrów ułatwia znalezienie informacji na temat osób zgłaszających się do towarzystwa.

SYGNATURA ↑	KARTA	NAZWISKO	IMIĘ	PŁEĆ	STAN CYWILNY	ADRES	CHARAKTERYSTYKA
BK 7508/2	170	Bocheński	Andrzej	Mężczyzna	Żonaty	Chwaliszewo 88	wyrobnik

Il. 2. Rekord Andrzeja Bocheńskiego w internetowej bazie Beneficjentów Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich

WSTĘPNE WYNIKI ANALIZY ILOŚCIOWEJ

Tak jak wspomniano wcześniej, przygotowanie danych do bazy pozwoliło na wykonanie szeregu obliczeń. Dotyczyły one rozkładu płci beneficjentów, posiadania bądź nie potomstwa, miejsca zamieszkania, wykonywanego zawodu, otrzymanej pomocy czy pomocy realizowanej przez kilka towarzystw. Wszystkie analizy zostały przeprowadzone z wykorzystaniem języka programowania Python i środowiska programistycznego JupyterLab, a także pakietów: NumPy, pandas oraz scikit-learn. Do wizualizacji danych oraz wyników użyto pakietu Matplotlib¹¹.

¹¹ Za pomoc w przeprowadzeniu obliczeń oraz wizualizacji wyników dziękuję mgr. inż. Cyprianowi Kleistowi (CI TASK) oraz Centrum Historii Cyfrowej UAM.

PŁEĆ BENEFICJENTÓW I ICH SYTUACJA RODZINNA

Niemal 70% proszących o pomoc stanowiły kobiety¹². Jak zaznacza M. Sikorska-Kowalska, kobiety były szczególną kategorią w działaniach filantropijnych – postrzegano je jako słabsze, znacznie częściej narażone na niebezpieczeństwa, pauperyzację i skazane na korzystanie z pomocy¹³. Ponadto kobiety zamężne były zależne od zarobków męża, dlatego w przypadku jego choroby, śmierci, utraty pracy lub wiarołomstwa musiały same zadbać o swój byt oraz byt swojej rodziny. Znaczną część osób ubiegających się o wsparcie stanowiły wdowy (24,2%) oraz mężatki (17,8%) (choć warto również zaznaczyć, że osobną kategorią były karty małżeństw, stanowiące dodatkowe 5,7%). Łatwiej natomiast było utrzymać się bezdzietnym pannom, stąd ich niewielka reprezentacja (niecałe 5%). Ich prośby o wsparcie motywowane były m.in. sytuacją zdrowotną. Jednocześnie warto zwrócić uwagę, że podjęcie pracy przez kobietę opóźniało bądź uniemożliwiało założenie własnej rodziny, co ustaliła Anna Żarnowska podczas badań nad sytuacją zawodową warszawskich kobiet w II połowie XIX wieku¹⁴.

Interesującym polem do dalszych badań jest sytuacja mężczyzn ubiegających się o pomoc. W ich przypadku najczęściej (13,2% ogólnej liczby osób zgłaszających się po pomoc) również zgłaszali się pozostający w związku małżeńskim, którzy deklarowali trudności w utrzymaniu rodziny. Wiązało się to zazwyczaj z utratą pracy bądź chorobą własną i/lub małżonki. Co ciekawe, bardzo niewielką grupę stanowili wdowcy – zaledwie 1% wszystkich zgłoszeń (16 osób). Spośród nich sześciu mężczyzn deklarowało posiadanie nieletnich dzieci, które pozostawały na ich utrzymaniu. 12 rodzin otrzymało wówczas pomoc.

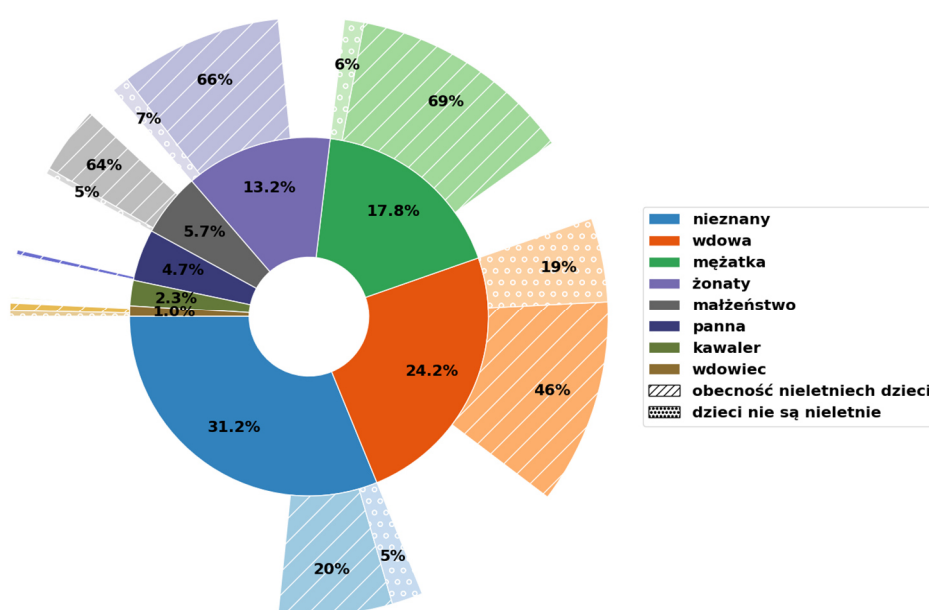
Warto także zauważyć, że w ogólnym zestawieniu dużą grupę stanowiły osoby, przy których nie odnotowano żadnych informacji dotyczących stanu cywilnego (31,2%). Pominięcie tych danych może świadczyć o tym, że informacja na temat stanu cywilnego nie była aż tak istotna dla osób udzielających pomocy, choć hipoteza ta z pewnością wymaga bardziej szczegółowych badań.

¹² Szczegółową analizę sytuacji kobiet jako beneficjentek Towarzystwa przeprowadziłam w artykule: „Nędzniczki poznańskie. Kobiety jako beneficjentki Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w mieście Poznaniu w latach 1845–1853”, *Przegląd Archiwalno-Historyczny* 10 (2023): 45–60.

¹³ Marta Sikorska, „Kierunki i formy działalności dobroczynnej na rzecz kobiet w wielkich miastach Królestwa Polskiego w XIX i na początku XX wieku. Od dobroczynności do wsparcia społecznego”, w *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 2, red. Małgorzata Przeniosło, Marek Przeniosło (Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 2010), 53.

¹⁴ Anna Żarnowska, „Modele rodziny i pozycja w niej kobiety w uprzemysławiającym się mieście na przełomie XIX i XX wieku. Tradycja i modernizacja”, w *Kobieta i rodzina w przestrzeni wielkomiejskiej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013), 20.

Przeprowadzone obliczenia dotyczące potomstwa były zbieżne z zaproponowanym przez Benjamin S. Rowntree'a cyklem ubóstwa¹⁵, w którym na pogorszenie się sytuacji życiowej ubogiej rodziny wpływa pojawienie się dziecka – ponad 50% zgłaszających się osób deklaroowało posiadanie dzieci, z czego ponad 80% to były rodziny z dziećmi nieletnimi bądź chorymi, które obciążały domowy budżet.



Wykres 1. Stan cywilny osób zgłaszających się do Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w mieście Poznaniu

Wykres przygotowany na podstawie 1622 zgłoszeń do Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w mieście Poznaniu. Koło wewnętrzne przedstawia stan cywilny osób zgłaszających się (uwzględniono w nim podział twórczyni Kartotek, Celestyny Działyńskiej, która przygotowywała osobno karty mężatek/żonatych oraz karty małżeństw).

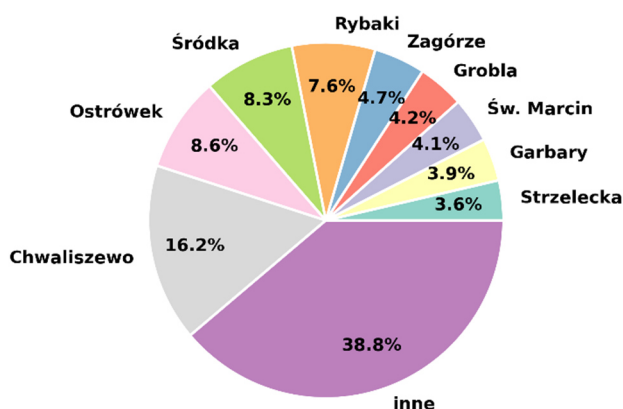
Wykres zewnętrzny przedstawia procentowy udział dzieci nieletnich/pełnoletnich w zgłaszanych rodzinach.

MIEJSCE ZAMIESZKANIA

Kolejną kategorią badawczą było miejsce zamieszkania beneficjentów. W prasie z omawianego okresu czy sprawozdań towarzystw dobroczynnych

¹⁵ Benjamin Seebohm Rowntree, *Poverty. A Study of Town Life* (London: MacMillan and Co., 1902), 137.

jako miejsca zamieszkiwane przez ubogich najczęściej wymieniane obszary położone w pobliżu rzeki Warty, narażone na częste powodzie (jak Śródka, Chwaliszewo czy Ostrówek), które zamieszkiwane były w znacznej mierze przez ludność polską¹⁶. Dzielnice te są licznie reprezentowane także w kartotekach: Chwaliszewo (16,2%), Ostrówek (8,6%), Śródka (8,3%) i Rybaki (7,6%). Warto natomiast zwrócić uwagę na fakt, jak wielu beneficjentów rozproszonych było w obrębie całego miasta i jego okolicach – było to aż 38,8% wszystkich starających się o pomoc, w tym również na terenach, które formalnie nie należały jeszcze do Poznania, jak Jeżyce czy Górczyn (dołączone do miasta w 1900 r.). Wynik ten jest także dowodem na szeroko zakrojoną terytorialnie działalność przedstawicieli Towarzystwa¹⁷.



Wykres 2. Dzielnice zamieszkiwane przez osoby starające się o pomoc Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich

W wykresie uwzględniono dzielnice, które zamieszkiwało powyżej 3% zgłaszających się; pozostałe adresy umieszczono w kategorii „Inne”.

FORMY POMOCY

Dziewiętnastowieczni społecznicy i społeczniczki zdawali sobie sprawę z zastrzeżeń, jakie wzbudzało udzielanie jałmużny. Uznawano ją za przestarzałą

¹⁶ Opis znajdziemy np. w artykule „Do pana L. S. 1845”, *Dziennik Domowy* nr 15 (1846): 115, Krzysztof Makowski, *Rodzina Poznańska w I połowie XIX wieku* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1994), 37, 41.

¹⁷ O tym, że ubogich Towarzystwo odwiedzało na Górczynie, wspominała m.in. Anna Potocka – córka Celestyny Działyńskiej – w swoich wspomnieniach, zob. Anna z Działyńskich Potocka, *Mój Pamiętnik* (Krosno: Wydawnictwo Ruthenus, 2021).

i nieefektywną, gdyż nie przyczyniała się do realnej pomocy najuboższym¹⁸. Pomimo tych zastrzeżeń forma ta była popularna, co widacznia się w kartotekach Towarzystwa. Dla TDDP istotne było, by pomiędzy członkiniami organizacji a ubogimi nie funkcjonowali żadni pośrednicy. W instrukcji jasno zanotowano, że „nie będzie żadnych pośredników między dającymi a odbierającymi – żadnych [...] magazynierów i t.p. jałmużna ma przejść z ręki do ręki, bo wtedy i serce do serca przemówi”¹⁹. Z jednej strony bezpośrednie przekazywanie jałmużny podopiecznym pozwalało na nawiązanie bliższej relacji z osobą ubogą, z drugiej – odwoływało się do idei chrześcijańskiego miłosierdzia.

W przypadku całego okresu działalności TDDP prawie połowa beneficjentów (42,8%) otrzymywała wsparcie finansowe (Wykres 3). Jednocześnie wiele osób otrzymywało więcej niż jedną formę pomocy (Wykres 4). W takim wypadku najczęściej proszący otrzymywali pieniądze i jedzenie, rzadziej – pieniądze i ubranie. Najważniejszym kryterium udzielenia pomocy pozostawała chęć i możliwość podjęcia pracy przez osoby starające się o pomoc. Dlatego najchętniej pomagano osobom, które straciły sposób zarobkowania (np. w wyniku choroby). Otrzymywały one pieniądze na zakup narzędzi czy założenie własnego handlu lub warsztatu²⁰.

TDDP przekazywano zwykle pieniądze na określony cel – w kartach przy charakterystyce pomocy pojawiają się opisy, takie jak: „na żywność”, „na komorne”, „na stancję”. W latach 1845-1853 podstawową kwotą wydawaną ubogiemu przez TDDP były 2 złote. Suma ta umożliwiała wyżywienie czteroosobowej rodziny przez tydzień – w 1850 r. męskie Towarzystwo św. Wincentego à Paulo wyliczyło, że za 1,5 złotego można nabyć 1,25 kwarty²¹ soli, 2 kwarty mąki, 1 1/3 kwarty kaszy, 1,5 kwarty jagieł i 1,5 kwarty grochu. W sezonie, w którym dostępne były

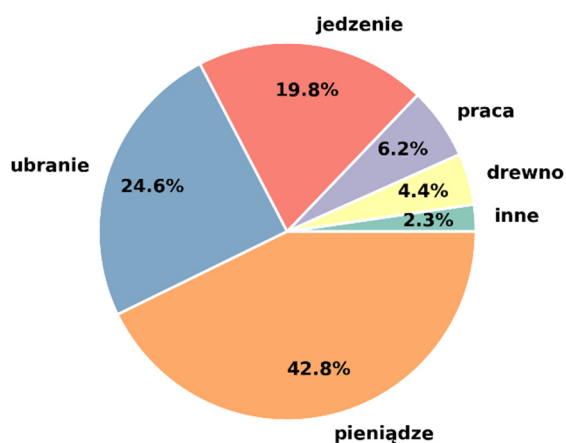
¹⁸ Jałmużnę krytykował m.in. Fryderyk Skarbek w *O ubóstwie i ubogich* (Warszawa: Drukarnia Gałęzowskiego, 1827), 8. O stosunku do jałmużny organizacji dobroczynnych pisała Monika Piotrowska-Marchewa w *Nędzarze i Filantropi. Problem ubóstwa w polskiej opinii publicznej w latach 1815–1863* (Toruń: wyd. Adam Marszałek, 2004), 115, czy Marta Sikorska-Kowalska, „Moda na dobroczynność w XIX wieku”, w *Życie prywatne Polaków XIX wieku. Moda i styl życia*, red. Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2017), 51–61.

¹⁹ *Majątek Kórnicki, Towarzystwo Dobroczynności Dam w Poznaniu: Projekty statutu, protokoły sesji, rachunki etc., 1845-1847*, sygn. BK 07506, b.p.

²⁰ Towarzystwa dobroczynne szczególną uwagę przywiązywały do organizacji pracy najuboższych mieszkańców miast – pisano o tym m.in. w sprawozdaniach, np. sprawozdaniu męskiego Towarzystwa św. Wincentego à Paulo z 1853 r.; w swojej pracy pisał też o tym Skarbek, *O ubóstwie*, 100.

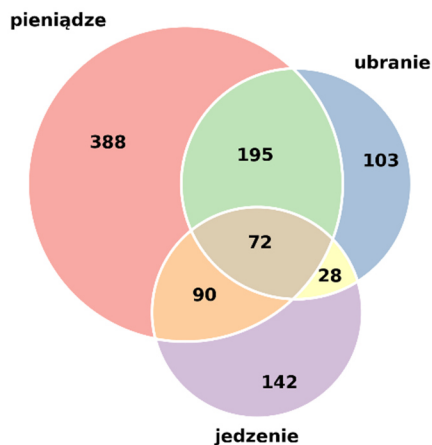
²¹ Kwarta – 1 kwarta berlińska = 64 cale sześciennne = 1,145 l.

ziemniaki, zastępowały one pewną ilość jagieł lub kaszy. Męskie Towarzystwo zakładało przy tym, że pieczywo rodzina otrzyma z innego źródła²².



Wykres 3. Struktura pomocy udzielonej przez Towarzystwo Dobroczynności Dam Polskich

W wykresie, w kategorii „Inne”, uwzględniono najmniej popularne formy pomocy praktykowane przez Towarzystwo (np. wydawanie pościeli).



Wykres 4. Diagram Venna przedstawiający zależności między trzema najpopularniejszymi formami pomocy

²² *Sprawozdanie pierwsze z czynności Towarzystwa św. Wincentego à Paulo (wysłane Arcybi-skupowi 30 września 1850 roku)*, AAP, sygn. OA V 431. b.p.

Dzięki przygotowaniu bardziej szczegółowych danych udało się także oszacować, ile osób pobierało wsparcie z więcej niż jednego źródła. W przypadku ubiegających się o pomoc w Towarzystwie Dobroczynności Dam Polskich było to niecałe 5% takich osób, można jednak założyć, że nie wszyscy ubodzy chcieli podzielić się informacją o tym, że korzystają jednocześnie z pomocy innych instytucji, obawiając się, iż może to spowodować negatywne rozpatrzenie ich próśb.

W przypadku przeprowadzonych obliczeń rozczarowujące okazały się próby zbadania korelacji pomiędzy formami pomocy, miejscem zamieszkania oraz płcią. Wyliczono współczynnik V Craméra oraz znormalizowaną informację wzajemną dla poszczególnych par kategorii. Uzyskane wyniki nie pozwoliły jednak na stwierdzenie istnienia jakichkolwiek korelacji pomiędzy analizowanymi kategoriami.

PODSUMOWANIE I DALSZE PERSPEKTYWY BADAWCZE

Cyfrowe bazy stanowią niezwykle użyteczny punkt wyjścia do badań historycznych. Wywierają również istotny wpływ społeczny – upowszechniają i popularyzują wyniki pracy historyków, a zgromadzone w nich dane mogą zainteresować mogą także osoby niezwiązane ze środowiskiem akademickim. Baza beneficjentów TDDP ma jednak swoje ograniczenia – nie zawiera zdjęć kart ani pełnej transkrypcji, co oznacza, że nie wszystkie informacje z kart zostały przeniesione do internetu. Wiązało się to przede wszystkim z ograniczonym czasem realizacji projektu, a także z tym, że pracowała przy nim jedna osoba, bez wsparcia zespołu badawczego. Dodatkowo umieszczenie skanów dokumentów wymagałoby zaplecza technicznego celem wykonania dobrej jakości skanów, co z kolei przełożyłoby się na zwiększenie kosztów projektu. Również ze względu na ograniczony czas trwania projektu nie zdecydowano się na pełną transkrypcję kart.

Zgromadzenie danych w formie cyfrowej pozwoliło na przeprowadzenie badań wstępnych, które stwarzają nowe możliwości badawcze. Choć – jak już wspomniano wcześniej – dominującą grupą wśród beneficjentów były kobiety, opracowanie danych z karotek pozwoli na przyjrzenie się również ubogim mężczyznom²³. Na osobny artykuł zasługuje także struktura zawodowa osób

²³ W publikacjach dotyczących ubogich w dziewiętnastowiecznym mieście najczęściej dominują prace poświęcone właśnie kobietom; poruszany jest problem ubogich kobiet. Zob. np. Sikorska, „Kierunki i formy działalności dobroczynnej”, 53-68; Alicja Urbanik-Kopeć, *Instrukcja nadużycia. Służące w XIX-wiecznych polskich domach* (Katowice: Sonia Draga, 2019); Alicja Urbanik-Kopeć,

ubiegających się o pomoc Towarzystwa. Jak wspomniano wcześniej, informację o wykonywanym zawodzie umieszczono w cyfrowej kartotece (w kolumnie „charakterystyka”), zachowując przy tym oryginalny opis zarobku ze źródła – stąd też w bazie pojawiają się określenia w formie czasowników („szyje”, „pierce”, „zbiera płyty”, „nosi piasek”). Warto także zaznaczyć, że ciekawym materiałem do przeprowadzenia *case study* mogą być grupy, które nie są licznie reprezentowane w kartotekach, jednak karty tych osób zawierają szczegółowe charakterystyki – na przykład nauczycielki, akuszerki czy żołnierze. W przypadku analizy historii poszczególnych osób z tych grup ciekawym aspektem jest zbadanie możliwości awansu społecznego i aspiracji zawodowych, które jednak w kontekście najuboższych mieszkańców dziewiętnastowiecznego miasta znajdowały się na drugim planie²⁴.

Zaplanowane jest także przeprowadzenie analizy sentymentu, która pomoże w ustaleniu stosunku Celestyny Działyńskiej i jej współpracowniczek do osób starających się o pomoc Towarzystwa. Dodatkowo zachowane w kartotekach informacje o kontaktach pomiędzy beneficjentami będą pomocne w ustalaniu powiązań rodzinnych i kontaktach sąsiedzkich (za pomocą analizy powiązań sieciowych), a w szerszej perspektywie – do badań nad lokalnymi wspólnotami. Zaplanowana jest współpraca z Biblioteką Kórnicką w celu dalszego rozwoju projektu.

Potencjał karetek zgromadzonych w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk jest wysoki – mogą one służyć jako materiały do badań mikrohistorycznych oraz studiów przypadku. W wielu przypadkach pozwalają także na rekonstrukcję życia najuboższych mieszkańców Poznania, w tym m.in. udzielenie odpowiedzi na pytanie o przyczyny popadnięcia w biedę i sposoby radzenia sobie z nią. Udostępnienie bazy beneficjentów w internecie zwiększa szansę dotarcia tych materiałów do szerszego i bardziej zróżnicowanego grona odbiorców. Jednocześnie warto podkreślić, że badania nad beneficjentami towarzystw dobroczynnych mogą stanowić punkt wyjścia do rozważań na temat osób ubogich w dziewiętnastowiecznym mieście, w nurcie tzw. zwrotu ludowego, gdyż w publikacjach z tego zakresu jest to grupa niewystarczająco reprezentowana²⁵.

Anioł w domu, mrówka w fabryce (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2018). O problemach w badaniu męskiego ubóstwa w XIX wieku ze względu na skąpy materiał źródłowy pisał m.in. John Tosh, „Masculinities in an Industrializing Society: Britain, 1800–1914”, *Journal of British Studies* 44, nr 2 (2005): 336.

²⁴ Anna Żarnowska, „Praca zarobkowa kobiet i ich aspiracje zawodowe w środowisku robotniczym i inteligentnym na przełomie XIX i XX wieku”, w *Kobieta i praca. XIX i XX wiek. Zbiór studiów*, red. Anna Żarnowska, Andrzej Szware (Warszawa: Wydawnictwo DiG 2000), 29.

²⁵ Brak ich chociażby w publikacji Adama Leszczyńskiego *Ludowa historia Polski* (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2020) czy w pracy zbiorowej *Ludowa historia kobiet*, red. Przemysław Wielgosz (Warszawa: Wydawnictwo RM, 2023).

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- „Do pana L. S. 1845”. *Dziennik Domowy* nr 15 (1846): 115.
- Kartoteka (alfabetyczna) podopiecznych Tow. Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu z notatkami Celestyny Działyńskiej o zapomogach*. BK 7508/1–22.
- Kartoteka podopiecznych Tow. Dobroczynności Dam Polskich w Poznaniu według obwodów*. BK 7507.
- Majątek Kórnicki. Towarzystwo Dobroczynności Dam w Poznaniu: Projekty statutu, protokoły sesji, rachunki etc., 1845–1847*. Sygn. BK 07506, b.p.
- Potocka, Anna z Działyńskich. *Mój Pamiętnik*. Krosno: Wydawnictwo Ruthenus, 2021.
- Skarbek, Fryderyk. *O ubóstwie i ubogich*. Warszawa: w Drukarni Gałęzowskiego, 1827.
- Sprawozdanie pierwsze z czynności Towarzystwa św. Wincentego à Paulo (wysłane Arcybiskupowi 30 września 1850 roku)*. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (AAP). OA V 431, b. p.
- Zamoyska, Jadwiga. *Wspomnienia*, red. Edyta Bątkiewicz-Szymanowska, Magdalena Biniaś-Szkopek. Kórnik: Wydawnictwo FNCE, 2023.

LITERATURA

- Borek, Arkadiusz. „Baza danych jako forma edycji wykazów święceń duchowieństwa”. *Roczniki Humanistyczne* 64, z. 2 (2016): 59–88.
- Hunter Gary J., Williamson Ian P. „The Development of a Historical Digital Cadastral Database”. *International Journal of Geographical Information Systems* 4, nr 2 (1990): 169–79. <https://doi.org/10.1080/02693799008941538>.
- Korybut-Marciniak, Maria. „Wileńskie damy dobroczynne w pierwszych dekadach XIX wieku – motywacje, działania, postawy”. W *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiety” Polki w realiach epoki*, t. 1, red. Maria Korybut-Marciniak, Marta Zbrzeźniak, 39–56. Łódź–Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego–Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2014.
- Leszczyński, Adam. *Ludowa historia Polski*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2020.
- Liczbńska Grażyna. „Czy śmierć ojca wpływała na moment ślubu jego potomstwa? Badania pilotażowe XIX-wiecznego Poznania”. *Roczniki Humanistyczne* 73, nr 2 (2025): 35–48. <https://doi.org/10.18290/rh25732.2>.
- Łysakowska, Agata. „Działalność Poznańskiego Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich”. *Rocznik Leszczyński* 18 (2018): 83–90.
- Łysakowska-Trzoss, Agata. „Nędzniczki poznańskie. Kobiety jako beneficjentki Towarzystwa Dobroczynności Dam Polskich w mieście Poznaniu w latach 1845–1853”. *Przegląd Archiwalno-Historyczny* 10 (2023): 45–60. <https://doi.org/10.4467/2391-890XPAH.23.002.19241>.
- Łysakowska-Trzoss, Agata. „Organizacja pomocy medycznej dla najuboższych mieszkańców miast w pierwszej połowie XIX wieku na przykładzie Poznania”. *Medycyna Nowożytna* 31, z. 1 (2025): 53–72. <https://doi.org/10.4467/12311960MN.25.003.21832>.
- Makowski, Krzysztof. *Rodzina Poznańska w I połowie XIX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1994.
- Mazur, Elżbieta. „Ku aktywności w życiu publicznym – kobiety w organizacjach dobroczynnych”. W *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki: samoorganizowanie się kobiet na ziemiach*

- polskich do 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 1, red. Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szware, 379–88. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2008.
- Piotrowska-Marchewa, Monika. *Nędzarze i Filantropi. Problem ubóstwa w polskiej opinii publicznej w latach 1815-1863*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004.
- Piotrowska-Marchewa, Monika. „Refleksje wokół kobiecej działalności dobroczynnej na ziemiach polskich w XIX wieku. Próba analizy pokoleniowej”. W *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 2, red. Małgorzata Przeniosło, Marek Przeniosło, 25–52. Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 2010.
- Rowntree, Benjamin Seebohm. *Poverty. A Study of Town Life*. London: Macmillan and Co., 1902.
- Sikorska, Marta. „Kierunki i formy działalności dobroczynnej na rzecz kobiet w wielkich miastach Królestwa Polskiego w XIX i na początku XX wieku. Od dobroczynności do wsparcia społecznego”. W *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 2, red. Małgorzata Przeniosło, Marek Przeniosło, 53–68. Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 2010.
- Sikorska-Kowalska, Marta. „Moda na dobroczynność w XIX wieku”. W *Życie prywatne Polaków XIX wieku. Moda i styl życia*, red. Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, 51–61. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017.
- Tosh, John., „Masculinities in an Industrializing Society: Britain, 1800–1914”. *Journal of British Studies* 44, nr 2 (2005): 330–42.
- Urbanik-Kopeć, Alicja. *Anioł w domu, mrówka w fabryce*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2018.
- Urbanik-Kopeć, Alicja. *Instrukcja nadużycia. Służące w XIX-wiecznych polskich domach*. Katowice: Sonia Draga, 2019.
- Wielgosz, Przemysław, red. *Ludowa historia kobiet*. Warszawa: Wydawnictwo RM 2023.
- Żarnowska, Anna. „Modele rodziny i pozycja w niej kobiety w uprzemysławiającym się mieście na przełomie XIX i XX wieku. Tradycja i modernizacja”. W *Kobieta i rodzina w przestrzeni wielkomiejskiej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szware, 17–27. Warszawa: Wydawnictwo DiG 2013.
- Żarnowska, Anna. „Praca zarobkowa kobiet i ich aspiracje zawodowe w środowisku robotniczym i inteligenckim na przełomie XIX i XX wieku”. W *Kobieta i praca. XIX i XX wiek. Zbiór studiów*, red. Anna Żarnowska, Andrzej Szware, 29–52. Warszawa: Wydawnictwo DiG 2000.